

Viktoriansk kompromiss

Herbert Tingsten porträtterar här i anslutning till en nyutkommen biografi rektorn vid Balliol, Benjamin Jowett, den store viktorianske pedagogen om vilken det hettes att hans studenter styrde England.

Benjamin Jowett, till vänster på en teckning från 1855, till höger fotografierad 1893.

I BIOGRAFIER och memoarer från den mellan- och senviktorianska tiden möter ständigt, i regel med uttryck för obegränsad vördnad, namnet Benjamin Jowett, rektor vid Balliol College i Oxford. Framför allt var det politik och prokonsuler som fostrades i hans skola, Asquith, Grey och Loreburn, Milner och Curzon, men även ryktbara diplomater, forskare, advokater och präster. Jowett lärde dem att arbeta hårt, att tänka klart, att sikta högt. Han gjorde det i form av älskvärd kamratlighet; han åt middag och promenerade med studenterna, följde med dem på de lästurer (reading parties) som länge varit ett egenartat inslag i engelskt universitetliv. Men det centrala var inte studierna,

utan karaktärsutvecklingen. Det gällde att göra sin plikt mot Gud, kung och fosterland, att nå säkerhet och fasthet, att avvisa frestelser och distraktioner, att bli en kristen gentleman med kraft att behärska sig själv och världen; moraliska svagheter och revolutionär kritik tolererades inte. Det låter litet ledsamt, men många har prisat träningen och talat om en både glad och nyttig ungdomstid. I början av 1900-talet styrdes England, har man sagt, av Jowetts studenter, och att ha legat vid Balliol var en rekommendation framför andra.

Benjamin Jowett (1817—1893) kom från den lägre medelklassen, en familj med en viss bildning och med aspirationer, men utan pengar och energi. Han sattes vid elva års ålder i en aktad Londonskola (St. Paul's) och bodde inackorderad för sig själv både under skoltiden och under ferier. Denna ensamhet övervann pojken genom att läsa; sannolikt var det en svår tid, och Jowett talade senare nästan aldrig om den. Vid 18 års ålder fick han ett stipendium till Balliol, några år senare blev han lärare och medlem av Balliols collegium, där efter professor i grekiska. Hans stora misräkning i livet kom 1854, då han inte av kollegerna valdes till rektor (master); denna ställning, som gav prestige och stora inkomster, nådde han först 1870, då han redan i mer än tjuu år varit den ledande mannen i sitt college och gjort detta till ett av Oxfords förmånsta.

Nu har Jowett fått sin stora, moderna biografi, skriven av Geoffrey Faber, tidigare känd för en bok om Oxfordrörelsen (den riktiga, inte den som i våra dagar stullit hedersnamnet). Jowett, a Portrait with Background (Faber and Faber, 30 shilling) är ett lärt och grundligt arbete med

utblickar över engelsk religiös och intellektuell debatt. Det präglas av den respekt för de stora viktorianerna som nu åter är på modet. Typiskt är att Faber behandlar Lytton Strachey, som i sin studie över Florence Nightingale ger en ironisk karaktäristik av Jowett, med förakt och ilska; Strachey förvanskade och förfalskade för att "hämnas på det förflutna" och visa sin egen tids subtilitet i jämförelse med oskulden hos en äldre tids storheter. Då jag läser om några av Stracheys berömda porträtt blir jag benägen att instämma med Faber. För att roa, chockera och göra sig löjlig över viktorianerna tillgrepp Strachey betänkliga medel, och det är något irriterande över hans sätt att se ned på sina offer med den roade överlägsenhet som vi ägnar småbarn och knähundar. Men sannolikt har Strachey mer än någon annan banat väg för den öppenhet och den realistiska analys som utmärker vår tids bästa engelska biografier.

Jowett var en from man. Att tro på Gud, att be till Gud, att söka leva efter Guds vilja var något självfallet, ett fäste som aldrig anfäktades av tvivel. Och dock var hans religiösa hållning sådan att han misstänktes för farligt kätteri och kanske främst av det skälet fick vänta så länge på att bli rektor vid Balliol. Han hörde nämligen till dem som enligt hans gode vän domprosten Stanleys ord sökte "ställa religionen på en rationell grundval". Vad som inte var hållbart, från förnuftets synpunkt, skulle utrensas, och endast det bevisliga, eller åtminstone rimliga, borde bevaras. Sanningen var för honom, som för så många av de stora viktorianerna, en nyckel som öppnade alla dörrar och som, det var det un-

derbara, alltid ledde till angeläna upptäckter; sanningen kunde inte vara obehaglig, nedslående och förstörande. Tänk bara klart och hänsynslöst, så finner du hur det förhåller sig, och denna verklighet är ett tryggt och ombonat rum, annars skulle Gud inte ha skapat den! Men Jowett fann snart att denna metod var oroande för kyrkans ledare. Somliga var i anda och sanning bokstavstroende och såg ett angrepp i varje försök att reformera och reparera. Andra insåg eller befارade att det inte skulle bli någonting kvar om förnuftet fick grassera fritt; man var beredd att riva de allra mest bristfälliga uthusen — efter Darwin var det inte lätt att klara skapelsehistorien i sin gamla form, exempelvis — men huvudbyggnaderna måste förvaras till varje pris om inte kristendomen skulle bli en dimmig deism. Den liberala oppositionen slogs ned, i England som hos oss. Nya skyddsvärn uppfördes: förnuftet nedvärderades till förmån för en "högre" kunskap eller visshet, irrationalism blev en distingerad form för tänkande, man gjorde symboler och liknelser av vad som förut varit konkret och påtagligt och kunde därför i den teologiska debatten komma ifrån sannsingsfrågan som en fråga för naiva amatörer. Jowett böjde sig och yttrade under de sista trettio åren av sitt liv blott de mest oförripliga ting.

Särskilt var det två uppsatser, publicerade 1855 och 1860, som väckte uppseende och ovilja; de är skrivna med en passion som man annars inte ofta möter hos Jowett. I den ena pläderade han för de bibelkritiska metoder som framträtt i tysk teologi; "dyrkan av Bibeln" är "ett själens slaveri och därför värre än att tillbedja beläten". Den andra uppsatsen var ett angrepp på försöningläran, och det är inte förvånande att den väckte indignation. "Gud framställes som vred på oss för något vi aldrig gjort; han är beredd att hårt bestraffa oss för vad vi är; han är nöjd med att låta sin son lida i vårt ställe"; denna lära, mera förnedrande än slaveri, som genom årtusendens förkunselse "nästan blivit en del av människans sinne", hade enligt Jowett intet stöd i Bibeln och

var lika hädisk som orimlig. Både i bibeltolkningen och i sina allmänna rationalistiska resonemang visade Jowett en glad friodlighet som mindre förklaras av intellektuellt mod än av förvisningen att tron, det innersta i tron, var oangriplig och att föruftet alltså kunde släppas lös utan risker. Här representerar han idealiskt vad som kallats den viktorianska kompromissen.

Med moral menade Jowett i första rummet sexuell moral, och ven på den punkten liknande han en rad stora samtida. Den viktorianska dygdsläran uppbars, åsom många biografier under senare tid visat, till stor del av oån för vilka den perfekt passade, av män som var drabbade av yrsel. Även i denna konkurrens framstår Jowett som en av de mest fulländade.

Jowett var en liten man, med fina, veka drag, gäll röst, ett sirligt, enligt vissa vittnesbörd något affekterat sätt; i skolan kallades han miss Jowett, och senare beskrevs han ibland som en gammal fröken. Detta, och hans vänskapförbindelser med unga män, skulle utan tvivel i vår tid ha lett till skvaller om homosexualitet; då var ordet inte ens uppfunnet — det lär ha använts först av Havelock Ellis 1897 — och man tycks inte gärna ha berört sådana relationer ens i intima brev och dagböcker. Intet tyder på att Jowett var homosexuell; att det fanns omedvetna erotiska

drag i hans vänskap är möjligt, men ren spekulering. Med all säkerhet hade han aldrig någon förbindelse med en kvinna. Vid några och fyrtio års ålder synes han ha haft vaga planer på att gifta sig med en prästdotter och hindrades möjligen av förbudet för gifta lärare att bo kvar i college; senare hade han en lång vänskap med Florence Nightingale utan några sensuella komplikationer. Faber drar den sannolikt riktiga slutsatsen att han "liksom många andra viktorianer i tidens stränga, moraliska normer fann ett så utmärkt skydd för sina egna ömtåliga reaktioner att han aldrig drömde om att sätta i fråga dessa normer eller att söka en rationell grundval för dem". Jowett talade med avsky om orena och smutsiga tankar och känslor och menade tydligen härmed allt sexuellt, men han var inte så besatt av frågan att man bakom avskyn har skäl att misstänka en hemlig lystenhet.

Mest extravagant framträder hans uppfattning i kommentarer till Platons dialoger om kärlek. Det var naturligt för Platon att skriva om kärlek mellan män, inte på grund av tidens pedanteri — den saken berör inte Jowett — utan därför att kvinnorna i Aten inte nått den standard att de kunde vara "mannens intellektuella vän och kamrat". Om Platon skrivit på Jowetts tid, hade han i stället stannat vid kärleken mellan man och kvinna. Jowett utformade rent av de dialoger som Platon skulle ha tänkt ut under dessa förhållanden. Sokrates blir i dessa förbättrade platonska dialoger förespråkare för den äktenskapliga kärleken. Inte den sinnliga kärleken

i äktenskapet, naturligtvis. Det finns en högre och en lägre kärlek, den andliga och den kroppsliga. Den andliga kärleken uppstår först när den kroppsliga försvunnit, och det gäller att göra slut på dessa lägre känslor så snart som möjligt. Intrycket av det på grund av sitt pryderi oklara resonemanget blir att makarna hastigt skall skaffa några barn till världen för att sedan leva i andlig kärlek. Att så obehagliga handlingar måste begås för att släktet skall fortbestå var för Jowett, liksom för doktor Glas, underligt och pinsamt.

Någon stor forskare var Jowett inte; huvudarbetet, Platonkommentaren, var inte banbrytande och blev snabbt föråldrad. Men han skrev klart och skarpt, ofta kvickt. Till hans prestationer som lärare hörde att han var bland de första som introducerade Hegels filosofi i England; T H Green, som med hegeliansk metod gav en ideologisk bas för engelsk nyliberalism, hörde till Jowetts lärjungar. Jowett var svag för aristokrater, men ännu mer för fattiga ungdomar, och som rektor verkade han för stipendier och universitetens öppnande för nya folkgrupper. Han motsvarade, ehuru politiskt snarast liberal, Burkes krav på konservatism, "att reformera för att bevara".

Jowett ansågs av sina samtida för en stor man. Vad som imponerade kommer endast delvis fram i böcker och brev; uppträdande, samtal, föreläsningar måste ha varit avgörande. Intelligens, godhet och värdighet, dessa egenskaper förmälas i alla vittnesmål. Walter Pater skrev att Jowett "tycktes ha ütrett inte bara

alla existerande, utan alla tänkbara åsikter och ha nått den yttersta perfektion i sitt uttrycksätt". Det vore lätt, skriver Faber, att skildra Jowett som konsigt på gränsen till abnormitet, men det väsentliga är balansen och harmonin. I sin ständiga strävan till självförbättring, och i sin förvisning om vad självförbättring innebar, representerade Jowett en viktoriansk elit. Ett kristet liv var målet, enligt tidens terminologi; frestelserna var svaghet, lättja, fåfänga, egoism; det goda var hjälpsamhet, plikttröhet, fasthet, sympati i förening med moralisk påverkan. För eftervärlden är det självklara och solida i kompromissen det märkvärdiga: jämnmättet mellan tro och kritik, mellan andlighet och världslighet, tron på jordens förbättring, men också på den himmelska saligheten, bristen på grundläggande tvivel och perspektivets stränga och omedvetna begränsning.

HERBERT TINGSTEN